

УДК 324
ББК 66.033

ПОНЯТТЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА

Х. І. Федорів

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net*

У статті автор розкриває суть поняття виборчої системи і розглядає її основні типи: мажоритарну, пропорційну та змішану системи з їхніми характеристиками і прикладами застосування.

Ключові слова: *вибори, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система, виборчий округ, виборчий бар'єр.*

Вибори є центральним елементом політичного процесу та визначальною характеристикою участі громадян у політичному житті демократичних країн. Виборчу систему не можна розглядати окремо від виборів – суспільного інституту, наслідком існування якого вона є та на здійснення функціонування якого спрямована [5].

Вибори та виборча система можуть бути інструментом зміни рівня стабільності і ступеня репрезентативності в політичній системі. Не можна стверджувати, що вибори самі по собі можуть прискорити зміни, проте вони є важливим їхнім елементом. Не існує загально визнаної, позбавленої будь-яких вад процедури виборів. Вона, на думку М. Харропа, повинна відповідати трьом вимогам:

- 1) робити управління можливим для верхів і прийнятним для низів;
- 2) сприяти зменшенню політичної фрустрації і толерантності в суспільстві;
- 3) не створювати нових проблем на додаток до тих, що вже існують [4, с.109].

Виборча система – це ключовий елемент політичної системи. Їй належить провідна роль у формуванні органів державної влади, оновленні політичної еліти, легітимації влади, а також відображенні громадянських настроїв [2, с.10].

Тип виборчої системи має безпосереднє відношення до засад формування органів державної влади, стосунків між виконавчою й законодавчою гілками влади (реалізації механізму стримування противаг), розвитку політичної системи суспільства та форми державного устрою [10, с.300]

Варто відзначити, що в політології існує цілий спектр визначень і, відповідно, тлумачень самого поняття «виборча система». На рівні зага-

льного розуміння виборча система постає способом розподілу голосів на загальних виборах між політичними партіями й окремими кандидатами. На теоретичному рівні виборчу систему розглядають як сукупність визначених виборчим законодавством механізмів та процедур, пов'язаних з формуванням органів влади [5].

У широкому сенсі під виборчою системою розуміють систему суспільних відносин, що охоплює порядок організації і проведення виборів представницьких органів влади і органів місцевого самоврядування. Сфера цих відносин дуже широка. До неї входять питання визначення кола виборців та осіб, яких вибиратимуть, інфраструктури виборів (створення виборчих дільниць, виборчих органів) та відносини, які виникають на кожній стадії виборчого процесу. Регулюють виборчу систему норми виборчого права [10, с.300].

П. Шляхтун під виборчою системою в широкому значенні розуміє «сукупність норм, що забезпечують участь громадян у формуванні виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [12, с. 50]. А. Постников під виборчою системою в широкому сенсі слова розуміє «спосіб висунення кандидатів, голосування за них і визначення результатів виборів» [5].

Американський науковець К. Боун схильний до іншого підходу щодо визначення поняття виборчої системи і зазначає, що виборча система включає в себе щонайменше три аспекти:

- 1) визначення того, що являє собою один голос (які дії може виконувати виборець);
- 2) порядок підбиття голосів у національному масштабі чи в округах різних видів;
- 3) правило переведення частки отриманих голосів на відповідний розподіл мандатів.

Водночас поняття «виборча система» застосовують і у вузькому значенні – як спосіб визначення результатів виборів, від якого залежить порядок розподілу депутатських мандатів і сам механізм організації виборів, тобто «спосіб, у який розподіляються депутатські мандати між кандидатами на ці посади залежно від результатів голосування». Виборча система – це спосіб визначення того, хто з осіб, які балотувались, став вибраним на посаду чи обраним депутатом [10, с.301]. П. Шляхтун пропонує таке формулювання виборчої системи у вузькому значенні: «спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборчих округах» [12, с.51].

Так, більшість визначень виборчої системи у вузькому значенні зводиться до того, що вона є принципом розподілу мандатів – мажоритарним чи пропорційним. При цьому варто пам'ятати, що виборча система включає набагато ширше коло відносин – від способу формування виборчих округів до структури виборчого бюлетеня. Окрім безпосереднього способу розподілу мандатів, у виборчу систему у вузькому смислі

слід включати схему організації виборчих округів, порядок висування кандидатів [5].

У своїх дослідженнях західні науковці різницю між значенням поняття «виборча система» в широкому і вузькому смислах, як правило, не проводять. У більшості зарубіжних досліджень, присвячених виборчій системі, термін «electoral system» розуміють як синонім поняття «система голосування», при цьому мають на увазі перш за все виборчу формулу. В деяких дослідженнях під виборчою системою розуміють «норми виборчого закону, що визначають результати виборчого процесу: виборчу формулу, структуру бюлетеня і організацію округів» – те, що забезпечує трансформацію голосів виборчого корпусу в парламентські мандати, які отримують партії і кандидати.

Структуру виборчої системи детально досліджував Д. Рей у роботі «Виборчі системи та їх політичні наслідки». Як синонім поняття «виборча система» цей автор використовує поняття «виборчі закони», які він визначав, як «ті, що регулюють процес, за допомогою якого виборчі уподобання виражаються в голосах і за допомогою якого ці голоси трансформуються при розподіленні влади між конкуруючими партіями» [7, с.15].

Виборчу систему можна розглядати як порядок формування виборчих органів державної влади і права громадян на участь у виборах. У сучасній політичній науці цю традицію продовжують М. Баглай і В. Туманов, які розглядають виборчу систему як «законодавчо регламентований порядок проведення виборів від моменту їх призначення до оприлюднення результатів голосування» [1, с.59].

А. Георгіца вважає, що виборча система – це сукупність установлених законом правил, принципів і критеріїв, за допомогою яких визначається результат голосування. В. Погорілко визначає поняття виборчої системи як сукупність суспільних відносин, регульовану нормами Конституції та Законами України, що виникають, замінюються та припиняються через голосування громадян за кандидатів на виборні посади і розподіл виборчих посад за результатами виборів [10, с.302].

Виборча система – це сукупність установлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування; компонент політичної системи, що організовує і обслуговує інститут виборів. Її розглядають як певний порядок організації виборчого процесу з боку держави. Виходячи з вищесказаного, можна сформулювати функції виборчої системи:

- 1) визначення персонального складу представницького органу;
- 2) політичне структурування представницького органу;
- 3) забезпечення впливу на політичну структуру представницького органу політичної структури суспільства і пріоритетів суспільної думки щодо спрямування державної політики [5].

При аналізі виборчої системи слід виділити її інтегративні якості, визначити, що існують її елементи і компоненти її підсистем, узагальнити структуру їх взаємодії, що характеризує інтегральні властивості виборчих систем і її місце в системі вищого рівня. Найчастіше виділяють три елементи виборчої системи, це:

- 1) структура бюлетеня;
- 2) структура виборчих округів;
- 3) правила, які використовують при трансформації голосів у місця.

У роботі Б. Грофмана та А. Лейпгарта до складу виборчої системи для аналізу її політичних наслідків включено інші компоненти:

- 1) розмір виборчого округу;
- 2) кількість кандидатів і партій, які беруть участь у виборах;
- 3) загальне виборче право і правила реєстрації виборців;
- 4) свободу доступу виборців до виборчих процедур;
- 5) свободу доступу до виборчих процедур політичних партій;
- 6) спеціальні правила підрахунку голосів;
- 7) правила фінансування виборчої кампанії;
- 8) строки виборчої кампанії [5].

Виборча система – неоднозначне явище політичної дійсності, яке має свою специфіку. При розгляді різних типів виборчих систем доведено, що сутність конкретної моделі визначається не так типом самої системи (мажоритарна, пропорційна чи змішана), як характером взаємозв'язків між її елементами. Слід відзначити, що вирішальне значення відіграють процесуально-правові засади виборчої системи (виборче законодавство) [2, с.17]

Існують три фундаментальні типи виборчої системи: мажоритарна, пропорційна і змішана.

Мажоритарна виборча система (від франц. *majorite* – більшість) – виборча система, завдяки якій перемагає той кандидат (кандидати), який отримав (отримали) встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні [6, с.189].

Залежно від того, як установлюють вищезазначену більшість, розрізняють мажоритарну виборчу систему абсолютної і відносної більшості. При застосуванні першої обраним вважається той кандидат, який отримав понад 50% голосів (Франція, Еквадор), а другої – той, хто випередив за кількістю отриманих голосів усіх суперників (Канада, Великобританія). Мажоритарна виборча система – найдавніша серед виборчих систем, і її використовують у 76-ти країнах світу.

Ця система:

- 1)сприяє успіхові великих партій, які мають розгалужені партійні структури;
- 2) підтримує існування двопартійної системи;
- 3)сприяє формуванню стабільного уряду, підтримуваного парламентською більшістю, складеною з партії (коаліції), що перемогла на виборах [9, с.5].

Серед найважливіших різновидів мажоритарної виборчої системи слід відзначити такі:

- 1) мажоритарні системи англійського типу;
- 2) альтернативне голосування;
- 3) системи заохочення більшості (додаткові мажоритарні системи).

Мажоритарні системи англійського типу – системи в один тур відносною більшості. У разі потреби одержати абсолютну більшість голосів застосовують альтернативне голосування, наприклад в Австралії для нижньої палати парламенту, або систему подвійних виборів, за якої до останнього туру допускають лише двох головних кандидатів перших турів, які отримали не абсолютну, а відносну більшість голосів.

Альтернативне голосування (ATV) є «найкращою системою голосування в одномандатних округах, яка вимагає, щоб кожний виборець розташував усіх кандидатів у порядку переваги». За цієї системи зі списків викреслюють тих кандидатів, які набирають найменшу кількість голосів. Переваги інших перерозподіляють доти, поки не виявлять переможця, який отримав абсолютну більшість голосів [9, с.7].

Окремим різновидом мажоритарної виборчої системи є система заохочення більшості. Цю систему можна віднести до класу додаткових мажоритарних систем. Мета цієї системи полягає у створенні або зміщенні більшості. Класичним прикладом системи заохочення більшості є система Саенц Пена, яку застосовували в Аргентині до 1962 року. Особливість цієї системи полягає в тому, що вона віддавала, виходячи з виборчого округу, дві третини виборчих місць спискові з найбільшою кількістю голосів і третину, що залишилась, спискові з другою найбільшою кількістю голосів [9, с.6].

Мажоритарна виборча система загалом має ряд переваг і недоліків, які разом створюють її цілісну і обґрунтовану характеристику. До позитивних якостей вищезгаданої виборчої системи слід віднести такі:

1) кандидати в депутати добре знають стан справ у своєму виборчому окрузі, інтереси виборців, а ті у свою чергу мають уявлення про те, кому передають свої владні повноваження;

2) на виборах перемагають представники впливовішої політичної сили в державі, що сприяє витісненню з органів влади представників малих партій;

3) мажоритарна система сприяє виникненню і закріпленню тенденції до становлення двопартійності, за умов якої створюються можливості для формування ефективного і стабільного уряду;

4) вона дозволяє впливовим, добре організованим партіям перемагати на виборах і створювати однопартійні уряди.

Одночасно мажоритарна виборча система не позбавлена й певних недоліків, а це:

1) невисока результативність, причому тим нижча, що вища конкуренція кандидатів;

2) значна частина виборців залишається без представництва в органах влади, оскільки при розподілі парламентських мандатів має значення тільки те, що кандидат одержав більшість голосів, а голоси, віддані іншим кандидатам, не беруть до уваги;

3) дві партії, що набрали приблизно однакову кількість голосів, проводять в органи влади різну кількість кандидатів [11, с.229].

4) що краще функціонують мажоритарні системи, то більше виявляється їхній маніпулятивний вплив [9, с.51].

Отже, мажоритарні виборчі системи є найнеефективнішими при порівнянні з двопартійною системою, що сприяє стабілізації політичної ситуації в суспільстві і підвищенню рівня функціональності.

Пропорційна виборча система – виборча система, згідно з якою депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, які отримав кожний із цих списків [6, с.287].

Застосування пропорційної виборчої системи передбачає той факт, що виборець передусім голосує не за конкретну особу, а певну партію (коаліцію), яка виставляє свій список кандидатів.

Беручи за основу можливість виборця вплинути на розташування кандидатів у списку, пріоритети в якому визначає партія (коаліція), що його висунула, розрізняють пропорційну виборчу систему таких різновидів:

- 1) з «жорсткими» списками;
- 2) з «напівжорсткими» списками.
- 3) з «м'якими» списками.

При застосуванні «жорстких» списків (Ізраїль, Португалія) виборець не може втручатися в порядок розташування кандидатів у списку, а отже, може голосувати тільки за список загалом.

У разі застосування «м'яких» списків (Нідерланди, Фінляндія, Бельгія) виборець, крім того, що голосує за весь список загалом, водночас і повинен обов'язково віддати перевагу (преференцію) конкретним кандидатам зі списку. Тож черговість обрань того чи того кандидата зі списку тут залежить не від партії, а від волі виборців [6, с.287].

Що ж стосується «напівжорстких» списків (Австрія, Італія), то тут виборець може проголосувати ось як:

- 1) тільки за весь список загалом;
- 2) віддати перевагу конкретному кандидатові.

При цьому виборець повинен обрати з цих двох варіантів найкращий і найдоцільніший для себе [6, с.288].

Великим позитивом пропорційної виборчої системи є те, що при її застосуванні виборчі округи найчастіше збігаються з межами адміністративно-територіальних утворень. Виняток становлять невеликі за територією моноетнічні країни (Ізраїль, Португалія) і Росія для мандатів, що розподіляються за пропорційною виборчою системою, в яких уся територія держави становить єдиний загальнонаціональний виборчий округ.

Пропорційна виборча система є порівняно молодшою, оскільки виникла тільки на початку ХХ ст. Сьогодні її застосовують у 48-ми країнах світу (переважно в Європі). З погляду забезпечення політичного плюралізму цю виборчу систему можна вважати справедливішою, ніж мажоритарна виборча система, оскільки:

1) забезпечує справедливе представництво, коли частка голосів, отриманих партією на виборах, якнайповніше корелюється з часткою належних цій партії депутатських мандатів у парламенті;

2) сприяє найкращій інституалізації, артикуляції та представництву групових інтересів у суспільстві;

3) сприяє формуванню консенсусної демократії в суспільствах, де її застосовують;

4) стимулює забезпечення значно кращого представництва жінок у національних парламентах порівняно з системою більшості та двотурового голосування;

5) за такої системи стають непотрібними додаткові вибори, які треба проводити в рамках мажоритарної виборчої системи в разі вибування дійсного депутата. В таких випадках його місце займає наступний за списком кандидат, а це здешевлює вибори [8, с.232]

Системи пропорційного представництва критикують з двох основних причин: по-перше, за їхню тенденцію до формування коаліційних урядів з усіма їхніми вадами і, по-друге, за неспроможність декотрих з цих систем забезпечити міцний географічний зв'язок між депутатом та його виборцями [11, с.235.]. Проте ці причини не надто суттєві, оскільки їх можна легко виправити. Наприклад, перший недолік можна легко виправити за допомогою введення т. зв. «бар'єра» – мінімального відсотка голосів, який має отримати партійний список, щоб кандидати з нього мали отримати депутатські мандати (розмір бар'єра – від 1% (Ізраїль) до 5% (ФРН, Швеція) і навіть 10% (Туреччина)). Водночас введення «бар'єра» дещо обмежує партійно-політичний плюралізм, хоч і стабілізує політичну ситуацію.

Слід відзначити, що «...неправильно припускати, що пропорційність пропорційного представництва установляється тільки за допомогою переведення голосів у місця; однаковою мірою вона визначається величиною виборчого округу» [9, с.8].

Беручи за критерій поділу формулу переміщення, тобто правило розподілу місць, можна виділити такі системи пропорційного представництва:

1) найчистішу систему (голосування з індивідуальною передачею голосу);

2) менш чисті системи (метод «найбільшої частки, що залишилась», метод Д'ондта чи метод «найвищого середнього» і формула Сейнт-Лагю).

Визначальним чинником установлення пропорційності чи непропорційності систем пропорційного представництва є величина виборчого округу, яка являє собою ніщо інше як кількість осіб, яких обирають у кож-

ному виборчому окрузі. З вищезазначеного випливає, що «чим більша величина виборчого округу, тим вища пропорційність» [9, с.9].

Змішана виборча система – виборча система, яка є тією чи тією комбінацією мажоритарної й пропорційної виборчих систем [6, с.137].

Під змішаною системою Дж. Сарторі розуміє таку виборчу систему, за допомогою якої «...у ту саму палату обирають шляхом поєднання пропорційного критерію і критерію відносної більшості». Луїс Массікотт та Андре Блайз також вирішальною рисою такої системи вважають те, що її механізми охоплюють одночасно «...комбінацію різних виборчих формул (більшості чи пропорційного представництва; плюралітету чи пропорційного представництва) для вибору єдиної більшості». А.Блайс зазначає дві засади, які використовують при визначенні змішаних систем: «...механіка системи – тоді змішаними є такі системи, які поєднують у собі дві формули – пропорційність та плюралітет або більшість. Або ж критерієм можуть бути отримані результати – змішаною системою є така система, в якій виборчі результати лежать десь поміж тими, що звичайно отримуються від плюралітету чи більшості і пропорційного представлення».

Сьогодні змішані системи використовують під час виборів парламентів нижньої палати у 29-ти країнах світу. В країнах Західної Європи таку систему використовують під час виборів до Бундестагу Німеччини та більшої частини представницьких органів федеральних земель; Сенату у Франції та на муніципальних виборах у цій країні [8, с. 229]

Найпростішим варіантом змішаної виборчої системи є так зване паралельне комбінування (лінійне змішування), суть якого полягає в тому, що частину депутатів обирають за мажоритарною виборчою системою, а частину – за пропорційною. Запровадження змішаної виборчої системи мало на меті ліквідувати недоліки мажоритарної і пропорційної виборчих систем і поєднати їхні переваги. Основним же недоліком змішаної виборчої системи вважають складність співпраці в парламенті між депутатами, обраними за різними принципами. Цінність змішаної виборчої системи полягає в тому, що вона становить собою не що інше як засіб компромісу між необхідністю забезпечити стабільність уряду і ефективність роботи парламенту і необхідністю представництва різних політичних сил [3, с.60]

Отже, виборча система – це спосіб організації і проведення виборів, який має давню історію, а також цілий ряд переваг і недоліків, типів і різновидів. Вона відіграє надзвичайно значущу роль у функціонуванні всієї політичної системи, оскільки є її складовою і невід'ємною частиною, від стабільності і ефективності якої прямо залежать стабільність і ефективність функціонування всієї політичної системи загалом. Рівень розвитку виборчої системи, її здатність забезпечити консенсус між різними політичними силами в процесі боротьби за владу визначають рівень розвитку політичної системи загалом, її стабільність, дієвість і гармонійне співіснування з суспільством.

Література

1. Баглай М. В. Малая Энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М.: Юрист, 1998. – 350 с.
2. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи: монографія / Р. В. Балабан. – К.: Либідь, 2007. – 112 с
3. Бучин М. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів / М. Бучин, І. Федорій // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Випуск 21. – С. 58–62.
4. Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів / А. Кіссе // Політ. менеджмент. – 2006. – №2. – С. 107–114.
5. Мостіпан О. Теоретичні засади визначення поняття «виборча система» [електронний ресурс] – режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/natural/vknu/FP/2010_98/p_050_053.pdf
6. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Рейнолдс Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнолдс, Б. Рейллі / Міжнар. ін-т демократії та сприяння виборам. – К.: ДП «Нора-Друк», 2003. – 168 с
8. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. С. Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
9. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідж. структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К.: Артєк, 2001. – 224 с.
10. Сенюта І. Визначення поняття «вибори» та «виборча система» / І. В. Сенюта // Держава і право. – 2008. – №3. – С. 297–303.
11. Шведа Ю. Вибори і виборчі системи Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні: монографія / Ю. Шведа. – Львів, 2010 – 462 с.
12. Шляхтун П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 355 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**,
докт.політ.наук, професором **Наумкіною С.М.** (Одеса)*

**CONCEPT OF ELECTION SYSTEM
AND ITS CHARACTERISTICS****Kh. I. Fedoriv***PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik;**Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;**tel.: +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net*

In the article reveals the essence of the concept of the electoral system and considered its basic types: majoritarian, proportional and mixed systems with their characteristics and examples of application.

Key words: *election, electoral system, majority electoral system, proportional electoral system, mixed electoral system, electoral barrier.*